Reč matky orientovaná na dieťa v predrečovom období

Petra MINDŽÁKOVÁ

Úvod

Problematike vývinu detskej reči sa na Slovensku donedávna venovalo veľmi málo pozornosti, o čom svedčí aj malé množstvo odbornej literatúry v tejto oblasti. V súčasnosti záujem o túto problematiku ožíva nielen zo strany jazykovedcov, ale aj zo strany logopédov, sociológov a psychológov. Títo bádatelia sa v mnohom inšpirujú výsledkami výskumov v zahraničí, kde sa tejto problematike intenzívne venujú už pár desaťročí.

Vďaka výskumom tejto oblasti sa zoznamujeme so spôsobmi formovania jazyka u detí. Konečná podoba jazyka je výsledkom jeho formovania od útleho detstva. Dieťa si postupne vytvára vlastné jazykové vedomie a jeho jazykový vývin ovplyvňuje celá spoločnosť.

„Ako pripomínajú viacerí psycholingvisticky a sociolingvisticky orientovaní bádatelia, spôsoby, akými sa dospelí rozprávajú, prípadne nerozprávajú s dieťaťom, odrážajú základné smerovania výchovy detí, charakteristické pre istú kultúru, isté spoločenstvo, odrážajú hodnotovú pozíciu dieťaťa v danej societe“ (Slančová, 1999, s. 12).

Prvé štúdie skúmajúce reč matky sa orientovali najmä na prozódiu. Reč dospelého (nielen matky) je typická svojou intenzitou, výškou, tempom, nasadením hlasu, rytmom, pauzami a rôznymi inými paralingválnymi črtami. Dôraz pri skúmaní týchto čŕt sa kládol najmä na reč dospelého vo vzťahu k dieťaťu v období prvého roka.

Možné dôvody tohto javu (žiadna z týchto teórií však nebola potvrdená):

a) dospelí sa prispôsobujú výške hlasu dieťaťa
b) samo dieťa preferuje vyšší hlas, čo dokazujú cez správanie sa dieťaťa
c) tieto črty sú zapríčinené radosťou dospelých z dieťaťa
d) dospelí si takto „vynucujú“ pozornosť dieťaťa.

Do interakcie s dieťaťom vstupujú viacerí dospelí. Najväčší vplyv na dieťa však majú jeho rodičia. Rodinné prostredie je primárnym prostredím pre vývin detskej reči. Rodina je „priestor“, v ktorom sa dieťa nachádza najčastejšie, a preto je ňou aj najviac ovplyvnený. Úlohou rodiny je formovať jedinca do podoby akceptovateľnej spoločnosťou, aby sa mohol

stať jej plnohodnotným členom. Jedným z prvých a neodmysliteľných krokov je naučiť ho reč.

Nemôžeme s istotou tvrdiť, že reč orientovaná na dieťa je vo všeobecnosti jednoduchšia, no určite tu je prítomná tendencia k jej zjednodušovaniu. Zjednodušovanie je individuálnym javom, ktorý je charakteristický pre každého komunikanta.

„R. WODAKOVÁ a M. SCHULZOVÁ (1986) dodávajú, že reč adresovaná malým deťom je na jednej strane jednoduchšia (napr. vzhľadom na obmedzenú percepčnú kapacitu dieťaťa musí byť jazyková správa dospelých primerane krátka) ako reč dospelých, no na druhej strane je však zložitejšia, keďže dospelí musia vo verbálnom styku s dieťaťom pridávať napr. niektoré kontextovo podmienené informácie či musia používať priehľadné jazykové štruktúry“ (Slančová, 1999, s. 30).

Pri našom výskume sme sa zamerali na reč matky, konkrétne na reč matky orientovanú na dieťa v predrečovom období. Naším cieľom je zistenie charakteristických čŕt opakujúcich sa v reči matky. Pri zisťovaní nám pomáha reč matky zachytená na DVD nosičoch a jej nasledovný transkripčný prepis v systéme CHILDES. Okrem reči matky si všímame aj reakcie detí, ktoré sú z dôvodu vývinového štádia dieťaťa sprevádzané verbálnymi, ale aj neverbálnymi prejavmi.

V našej práci sa zameriame na gramatickú analýzu reči matky orientovanej na dieťa. Budeme vychádzať z konkrétnych nahrávok na ktorých budeme sledovať morfologickú a syntaktickú stránku reči matky. Konverzácia matky s dieťaťom sa vyvíja prirodzene v danom čase a v danej situácii.

„Tesná interakcia s dieťaťom je príčinou vysokej miery pochopenia rečového prejavu dieťaťa“ (Slančová, 1999, s. 36). „Táto (vypestovaná) intuitívna zručnosť porozumieť reči vlastného dieťaťa vedie k tomu, že matky v porovnaní s inými dospelými či staršími deťmi lepšie rozumejú rečovému prejavu aj nie vlastného dieťaťa“ (Slančová, 1999, s. 36).

Matka i dieťa by mali mať rovnaký „náhľad na svet“. V reči matky badať určité tematické a sémantické ohraničenie - matka opisuje tie situácie, ktoré sú dieťaťu blízke a v „rozhovore“ s dieťaťom rozoberá tie témy, o ktorých má dieťa aspoň minimálnu extralingvistickú informáciu. Ak sa zaoberáme rečou matky orientovanej na dieťa hlbšie, všimneme si, že jej reč je do značnej miery limitovaná. Najčastejšie opisuje to, čo dieťa robí,

čo sa okolo neho deje. Reč orientovaná na dieťa je takmer vždy viazaná na konkrétnu situáciu. Matka pritom používa najmä prítomný čas a konkrétne podstatné mená. Časté sú otázky typu kde si, čo je toto, aká je to farba, čo je to za zvuk a iné.

Komunikácia matky s dieťaťom je špeciálnym druhom dialógu, v ktorom sú komunikační partneri nerovnocenní. Matka síce ovláda jazyk, no dieťa určuje smer komunikácie, ktorá rešpektuje a nasleduje kognitívne schopnosti dieťaťa, jeho myšlienky a záujmy (smiech, úsmev, kašeľ, kýchanie, čkanie a iné). Nekompetentnosť člena komunikácie – dieťaťa nám objasňuje množstvo otázok v reči detí (porov. Paul Fletcher and Michael Garman, 1999).

Metóda práce

Východiskom pre našu prácu je analýza komunikácie medzi matkou a dieťaťom. Používame fonologický prepis DVD nahrávok, ktoré boli zachytené reálnymi osobami v reálnych, každodenných situáciách. Reč matky orientovaná na dieťa (neskôr i samotná reč dieťaťa) je zachytená vďaka slovenským rodinám, ktoré sa na túto prácu podujali. Už niekoľko rokov zachytávajú vývin reči svojich detí. Ich úlohou je vytvoriť raz do mesiaca hodinovú videonahrávku komunikačnej situácie svojho dieťaťa pri rôznych príležitostiach.

V predkladanej práci síce analyzujeme reč len dvoch matiek, no domnievame sa, že naše zistenia sú natoľko výrazné a spoločné, že prednaznačujú všeobecnú platnosť. O tomto tvrdení sa môžeme presvedčiť porovnaním našich výsledkov s výsledkami výskumov iných, a to nielen slovenských bádateľov (Daniela Slančová, R. Wodaková, M. Schulzová, Stern, Spieker, MacKain, Chapman).

Tabuľka č. 1: použité DVD nahrávky

číslo nahrávky	**meno dieťaťa**	**dátum narodenia**	**vek dieťaťa**	**dátum nahrávky**	**trvanie nahrávky**
1	Ninka	17.6.2002	0;2.26	12.9.2002	1:05:01
2	Ninka	17.6.2002	0;4.28	14.11.2002	0:47:37
3	Terezka	16.2.2003	0;1.30 - 1;1.10	15. 2. 2004 - 26. 4. 2004	2:01:56

Použité DVD nahrávky spolu tvoria takmer 4 hodiny. Transkripciu sme previedli v systéme CHILDES (Child Language Data Exchange System). V rámci tohto systému sa

vyvinuli 3 podsystémy: CHAT, CLAN a DATABÁZA. Program CLAN (Child Language Analysis) analyzuje materiál zachytený v transkripčnom a kódujúcom formáte CHAT (Codes for the Human Analysis of Transcripts). CLAN je použiteľný na rôzne automatické analýzy transkribovaných dát, ako napr. frekvencia a vyhľadávanie slov, ktoré sa opakujú. Tretím podsystémom je DATABÁZA. Dnes ju tvorí viac než 26 jazykov. Vkladá sa do nej kvantum informácií, ktoré sú prístupné mnohým výskumným skupinám.

Gramatická charakteristika reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období

Pri našom výskume sme pracovali s frekvenčným slovníkom, ktorý sme si vytvorili zo vzorky 300 výpovedí matky z konkrétnej nahrávky. Zamerali sme sa na gramatickú analýzu spomínaného korpusu.

Morfologická charakteristika reči matky orientovanej na dieťa

Frekvenčný slovník

Frekvenčný slovník, ktorý sme utvorili, obsahuje slová v základnom tvare (nominatív singuláru, resp. infinitív) a počet ich opakovaní. Slová vo frekvenčnom slovníku sme abecedne zoradili, čím sa nám uľahčila orientácia pri hľadaní konkrétnych slov. Následne sme previedli morfologickú analýzu korpusu a taktiež sme vytvorili tabuľku a graf slovných druhov.

Tabuľka č. 2: zastúpenie slovných druhov v reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období

Verbá	Partikuly	Pron.	Subst.	Interjekcie	Adv.	Konj.	Prep.	Adj.	Num.
29,26%	16,72%	16,4%	13,5%	10,77%	6,75%	3,22%	1,77%	0,96%	0,64%

Graf č. 2: zastúpenie slovných druhov v reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období

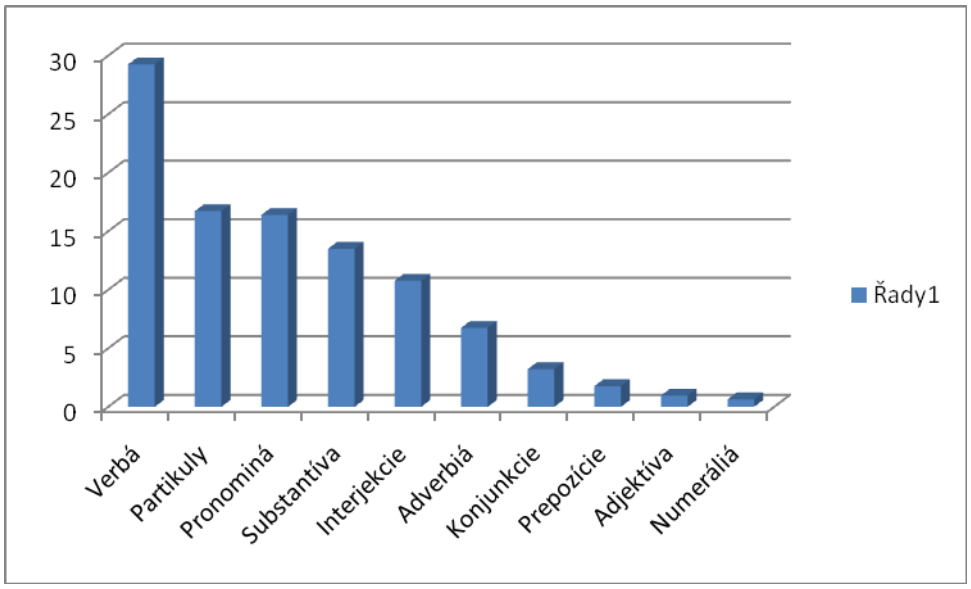

Medzi najfrekventovanejšie slovné druhy patria slovesá, častice, zámená a podstatné mená. Zámená, častice, výplnkové slová sú typické práve pre hovorový štýl. Pomerne často zastúpené sú aj interjekcie, čo vyplýva z veku dieťaťa. Menej zastúpené sú spojky. Dôvodom je prevaha výpovedí vyjadrených jednoduchými vetami.

Najčastejšie použité slovné druhy

Slovesá. Najfrekventovanejším slovesom je sloveso *byť,* ktoré je v ukážke z nahrávky č. 1 prítomné 51-krát a v ukážke z nahrávky č. 3 56-krát. Predmet reči matky tvoria väčšinou činnosti, ktoré matka pri ich vykonávaní opisuje, v jej výpovediach prevládajú plnovýznamové činnostné slovesá. Matka opisuje všetko, čo sa okolo nej a dieťaťa odohráva. Pri opise sa nezaobíde bez slovies. Druhým najfrekventovanejším slovesom je sloveso *ísť*.

Častice. Častice plnia najmä kontaktovú funkciu. Jediným komunikačne zdatným partnerom je matka. Konverzáciu udržiava prostredníctvom opisu situácií, ale pomáha si aj vypĺňaním „hluchých“ miest časticami. Častice sa vyskytujú taktiež v čase opätovaných detských reakcií. Medzi najfrekventovanejšie častice patrí častica *no, áno* a *tak/ták*. Sú to expletívne slová, ktoré vypĺňajú pauzu.

Zámená. Okrem opytovacích, vzťažných a neurčitých zámen v texte nájdeme aj príznakovo použité osobné zámená. Takýmto použitím zámen sa zdôrazňuje subjekt.

Ukážka č. 1: nahrávka č. 3

MOT:* ***ty* *budeš.*

MOT:* ***ty* *budeš na zemi?*

Podstatné mená. Matka používa najmä konkréta, pretože dieťa začína myšlienkovo spracovávať abstraktné podstatné mená až vo vyššom veku. Jediným abstraktným podstatným menom v ukážke z nahrávky č. 1 je podstatné meno *chvíľka*. V ukážke z nahrávky č. 3 sú prítomné 2 abstraktá, a to *hodina* a *zima.*

Najfrekventovanejším podstatným menom, ktoré sa v ukážke (nahrávka č. 1) vyskytlo 33 krát je proprium – meno dieťaťa použité v jeho rôznych obmenách.

Citoslovcia. Pozornosť dieťaťa si matka dokáže najjednoduchšie „vynútiť“ prostredníctvom citosloviec, ktoré upútajú pozornosť dieťaťa rýchlejšie než akékoľvek špeciálne a psychologicky štylizované výpovede .

Ukážka č. 2: nahrávka č. 1

**MOT:* *pozri už ide # žabka.*

**MOT:* *šup šup šup.*

**NIN:* *0 [=!mrnčanie]*

**MOT:* *kvak kvak kvak.*

**NIN:* *0 [=!mrnčanie]*

**MOT:* *no.*

**NIN:* *0 [=!mrnčanie]*

**MOT:* *tu je žabenka.*

**MOT:* *ahoj.*

**NIN:* *0 [=!mrnčanie]*

%act: *mamka sa približuje so žabkou k Ninke.*

**NIN:* *0 [=!mrnčanie]*

**MOT:* *kvak.*

**NIN:* *0 [=!mrnčanie]*

**MOT:* *kvak kvak kvak kvak.*

**MOT:* *tu je tvoja žabka?*

**NIN:* *0 [=!bľabotanie]*

Syntaktická charakteristika reči matky orientovanej na dieťa

V našom výskume sme sa venovali aj syntaktickej štruktúre reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období. Východiskom pre graf a tabuľku je transkripčný text nahrávky č. 1 a nahrávky č. 3, pričom predmetom výskumu je prvých 50 výpovedí každej z nich (pri analýze si však všímame celý transkripčne spracovaný zvukový materiál). Pri analýze sme nebrali do úvahy kontaktové prostriedky, oslovenia a citoslovcia.

Výpovede v transkripciách sú pomerne jednoduché. Ani jedna z výpovedí matiek nepresahuje jeden riadok. Prevládajú jednoduché vety. Zo súvetí prítomných v transkripciách prevládajú podraďovacie súvetia. Prevaha hypotaktických konštrukcií spočíva aj v tom, že aditívnosť potláča parataktickosť, ktorá býva explicitne vyjadrená paratatickou spojkou.

V podobe tabuľky a grafu je zachytené zastúpenie rôznych druhov viet, rozdelených podľa gramatickej štruktúry, podľa počtu viet a podľa modality (jednočlenné/dvojčlenné, jednoduché/zložené, oznamovacie/opytovacie/rozkazovacie/želacie).

Tabuľka č. 3: zastúpenie a porovnanie viet v reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období (delenie podľa gramatickej štruktúry)

	1-členné vety	2-členné vety	súvetia
matka Ninky	18%	82%	0%
matka Terezky	14%	78%	8%

Graf č. 3: zastúpenie a porovnanie viet v reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období (delenie podľa gramatickej štruktúry)

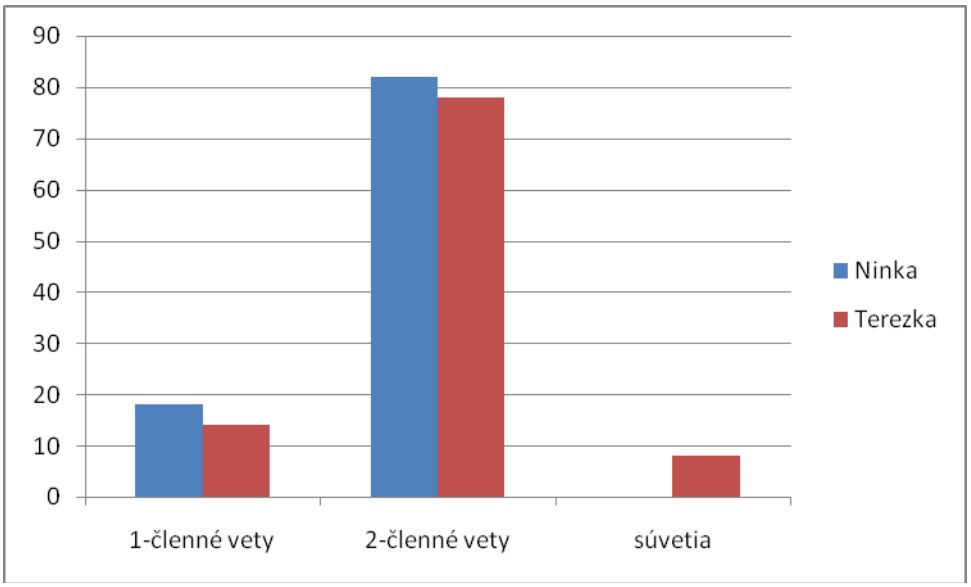

Tabuľka č. 4: zastúpenie a porovnanie viet v reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období (delenie podľa modality)

	oznamovacie	rozkazovacie	opytovacie	želacie
matka Ninky	29,41%	15,69%	54,9%	0%
matka Terezky	60%	18%	22%	0%

Graf č. 4: zastúpenie a porovnanie viet v reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období (delenie podľa modality)

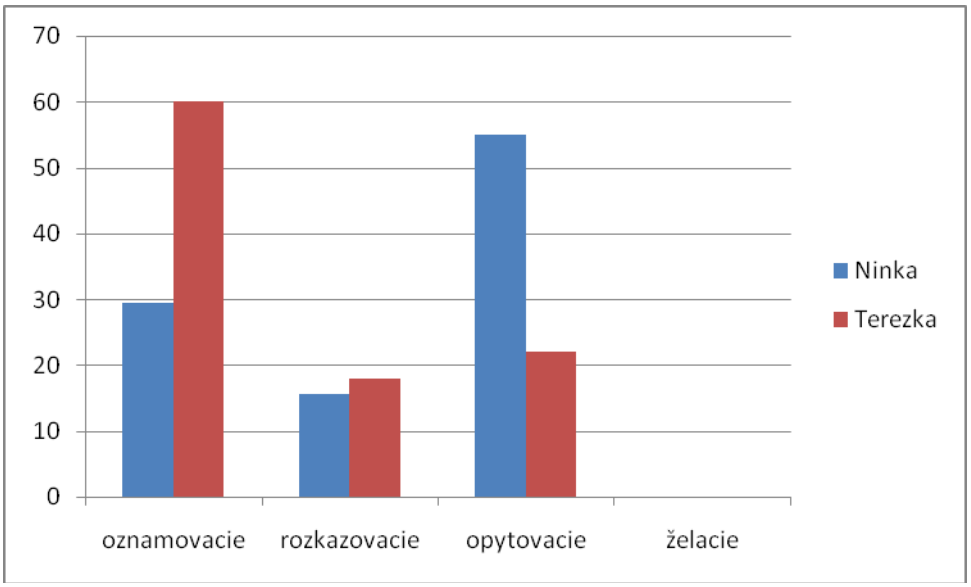

V reči matky orientovanej na dieťa prevládajú jednoduché dvojčlenné vety. Jednou z príčin je aj to, že reč matky má znaky a syntax spontánneho prejavu. Tento prejav sa vyznačuje útržkovitosťou, neusporiadanosťou, uvoľnenosťou vetnej stavby, používaním elíps a častých vybočení, používaním prerušovaných a nedokončených výpovedí. Spomínanú útržkovitosť a nedokončenú či prerušovanú výpoveď si môžeme všimnúť v nasledujúcej ukážke.

Ukážka č. 3: nahrávka č. 1

**MOT:* *vieš kde pojdeš zajtra?*

**MOT:* *Ninulka.*

**MOT:* *do vodičky.*

**MOT:* *kúpať.*

**MOT:* *do bazéniku.*

**MOT:* *s rybičkami.*

Výpovede „aktivizačného charakteru“ (tie, ktoré majú aktivizovať k činnosti) možno rozlíšiť od ostatných výpovedí na základe použitia osoby. Pri výpovedi tzv. „aktivizačného charakteru“ je použitá 1. osoba plurálu: **MOT: aby sa nám lepšie spinkalo a papalo (my) pustíme si macíkov našich?, *MOT: a (my) zaťapkáme nožičkami?* Hoci všetky tieto výpovede sú v 1. osobe plurálu a zároveň sú smerované na dieťa, vykonávateľom inštrukcií je

osoba, ktorá tieto inštrukcie zadáva (v našom prípade matka): **MOT: ále pokotúľame sa (my). % sit: mamka kotúľa Ninku.*

Povelových častí (rozkazovacích viet) v reči matky orientovanej na dieťa nie je veľa. Rozkazy sú podávané skôr nepriamo, milšou a jemnejšou formou (nie direktívne): **MOT: no to sa robí? *MOT: fuj to sa robí? *MOT: to také dievčatká veľké robia?* Každá z týchto výpovedí by sa dala nahradiť rozkazovacím spôsobom Nerob to! Z toho vyplýva, že hoci matka nepoužíva často rozkazovací spôsob, i napriek tomu dieťa aktivizuje, no inými, pre dieťa prijateľnejšími, spôsobmi. Nepriamo vyžaduje to, čo by od iného človeka (staršieho dieťaťa alebo dospelého) vyžadovala priamo. Efekt je vo väčšine prípadov ten istý. Rozkazovací spôsob je pre dieťa príliš „krutý", direktívny. Dieťa ho môže vnímať ako výčitku alebo dokonca pokarhanie, pretože rozkaz sa väčšinou realizuje zvýšením hlasu. Dieťa v predrečovom období vie ľahšie spracovať melódiu ako slová a ich význam. Ak matka predsa len použije rozkazovací spôsob, nerealizuje ho týmto spôsobom (zvýšením hlasu). Rozkaz vyznieva skôr ako prosba: **MOT: a teraz povedz nie, *MOT: nie, *MOT: no povedz nie.* V tomto prípade je dokonca rozkaz vo forme prosby sprevádzaný posmeľovaním dieťaťa.

Matka svoje výpovede opakuje. Dôvody sú rôzne. Častou príčinou je explikačné spresňovanie a gramatická oprava. Matke takéto opakovanie pomáha udržiavať kontakt s dieťaťom. Hoci matka vie, že dieťa na jej výpoveď verbálne nezareaguje, je si vedomá možnosti neverbálnej komunikácie. Matka svoje výpovede opakuje, pretože očakáva akýkoľvek druh reakcie na jej podnet.

Ukážka č. 4: nahrávka č. 3

**MOT: čo to tu čo to máš v rúčke?*
**MOT: čo to je?*
**MOT: čo tu máme?*
**TER: 0 [=!bľabotá]*

Ukážka č. 5: nahrávka č. 3

**MOT: ako ľúbiš bábo?*
**MOT: Teri ľúbiš bábo?*
**MOT: Terina ľúbiš bábo?*
**TER: 0 [=!mrnčí]*
**MOT: ľúbiš bábo moja?*
%act: Terezka si prikladá bábiku k líčku.

V ukážkach vidíme, že reakciou na matkino opakujúce sa pýtanie je neverbálny prejav. K tomuto prejavu došlo až po niekoľkonásobnom opakovaní matkinej otázky.

Z predchádzajúcich zistení vyplýva, že syntaktickú podobu reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období ovplyvňuje spontánnosť prejavu, vek dieťaťa, reakcie dieťaťa na matkine výpovede a komunikačná situácia.

Záver

Reč matky orientovaná na dieťa v predrečovom období predstavuje osobitný register. Na dieťa pôsobia viacerí interakční partneri. V našej práci sme sa bližšie zaoberali rečou matky. Konkrétne sme skúmali reč matky orientovanú na dieťa v predrečovom období. Tento register je podregistrom reči orientovanej na dieťa.

Reč matky orientovaná na dieťa v predrečovom období je ovplyvnená rôznymi faktormi. Vek dieťaťa je jedným zo základných faktorov. Ďalej sem patrí prostredie a stimulácia. Reč matky orientovaná na dieťa je viazaná na konkrétnu situáciu v konkrétnom čase. Dieťa v predrečovom období ešte nie je rovnocenným komunikačným partnerom. Matka svoju reč prispôsobuje dieťaťu. V prejave dieťaťa v predrečovom období prevládajú reakcie ako mrnčanie, bľabotanie, plač a smiech. Matka reaguje na väčšinu verbálnych, ale aj neverbálnych podnetov dieťaťa. Reč matky je jedným z nástrojov výchovy dieťaťa.

Základnou komunikačnou funkciou reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období je hovorený charakter verbálneho styku. Matka opisuje udalosti a činnosti, ktoré vykonáva ona alebo dieťa. Jej výpovede majú najmä operačnú a reaktívnu funkciu. Z pragmatických funkcií prevláda pobádanie, schválenie a pochvala.

V slovníku reči matky orientovanej na dieťa v predrečovom období prevládajú zo slovných druhov verbá. Tento fakt vyplýva zo skutočnosti, že matka často opisuje činnosť, ktorú vykonáva ona alebo dieťa. Taktiež podáva dieťaťu rôzne pokyny o tom, čo má (smie) a čo nemá (nesmie) robiť. Okrem verbálnych prostriedkov matka používa aj mimojazykové prostriedky.

Register reči matky orientovanej na dieťa je dôkazom toho, že matka rešpektuje detský aspekt. V jej registri prevládajú deminutíva, konkrétne podstatné mená, nízke zastúpenie abstraktnej lexiky, hypokoristiká, rôzne oslovenia dieťaťa, onomatopojické vyjadrenia, neverbálne prostriedky, pochvala, jednoduché vetné konštrukcie a krátke výpovede.

Pre reč matky orientovanej na dieťa je charakteristický vysoký stupeň opakovania výpovedí. Matka opakuje tú istú výpoveď niekoľkokrát za sebou, niekedy ju doplní o novú informáciu.

Potvrdilo sa nám, že na komunikačné potreby detí mimoriadne citlivo reagujú rodičia. Rodičia pôsobia na deti a zároveň aj deti pôsobia na rodičov. Navzájom sa ovplyvňujú. Deti si už v 1. roku života osvojujú verbálne a neverbálne zručnosti. Zdrojom týchto zručností je hlavne reč matky (porov. Slančová, 1999, s.32).

Osvojovanie si materinského jazyka je dynamickým mechanizmom. „Tým, že dieťa analyzuje rečový prejav dospelých, odhaľuje aj prostriedky, ktoré ešte nie sú súčasťou jeho produktívnej rečovej kapacity, a postupne sa ich učí“ (Slančová, 1999, s. 35).

Osvojovaním si reči určitej society sa dieťa stáva jej plnohodnotným členom. Aj preto je toto osvojovanie veľmi dôležité. Dieťa prijímaním, pochopením a používaním komunikačných mechanizmov danej society a ich zavedením do každodennej reality cíti, že patrí k danému spoločenstvu, čím sa začleňuje do spoločnosti. Proces socializácie je veľmi dôležitý pre zdravý psychický vývin dieťaťa, v ktorom správny vývin detskej reči je dôležitým stupňom na jeho dosiahnutie.

Použitá literatúra:

FLETCHER, Paul J. - GARMAN, Michael.: Language acquisition. 2nd ed. Cambridge University Press 1986, 1997. 613 s.

SLANČOVÁ, D.: Reč autority a lásky. 1. vyd. Prešov: Grafotlač 1999. 278 s. ISBN 80-88722-30-6